

Litteraation numero: 103161/26
Haastattelun nimi: parlatorios 02e03 Kulkutaudit
Haastattelun kesto: 37 min
Litteroitu: Tutkimustie Oy 1.2.2022

Puhujien merkinnät: EP: Elina Pyy
RV: Reima Välimäki

Muut merkinnät: ... Puheenvuoro jää kesken, jatkaa puheenvuoroa
(-) Pois jäänyt sana tai sanan osa
(--) Pois jäänyt jakso
(sana) Epäselvä sana tai jakso
alleiviivaus Erityisen painollinen sana tai jakso
[hakasulkeet] Litteroijan kommentti
[pp] Pällekkäistä puhetta
[hp] Hiljaista puhetta
[ep] Epäselvää puhetta

Huomautukset: --

[ihmisjoukon hälinää, rauhallista kielisoitinmusiikkia]

EP: "Sanon siis teille, että oli saavuttu vuoteen 1348 jälkeen Kristuksen syntymän, kun kuolemaa tuova rutto puhkesi Mainiossa Firenzessä, Italian kauneimmassa kaupungissa. Joko taivaankappaleiden vaikutuksesta tai myös jumalattomien tekojemme seurauksena oli Jumalan vanhurskas viha lähettänyt tämän vitsauksen meille kuolevaisille rangaistukseksi. Muutamia vuosia aikaisemmin oli rutto raivonnut itämailla ja vienyt muassaan lukemattomia ihmisiä. Sitten se jatkoi kulkuaan seudulta toiselle ollenkaan pysähtymättä ja nyt se oli onnettomuudeksi kohdannut meidänkin maamme. Ei tiede eivätkä inhimilliset varoimenpiteet mahtaneet mitään tälle kamalalle kulkutaudille. Turhaan perustettiin terveydenhoitolautakuntia, jotka lakkaamatta puhdistuttivat kaupungin katuja. Turhaan kiellettiin sairailta sisäänpääsy. Turhaan annettiin lukuisia neuvoja terveyden säilyttämiseksi. Tälle hirveälle taudille antoi yhä suurempaa vauhtia se, että se tarttui sairaista terveisiin yhtä helposti kuin tuli tarttuu sitä lähellä oleviin kuiviin tai öljyllä valeltuihin esineisiin. Näistä ja monista samankaltaisista syistä syntyi vielä elossa olevien kesken paljon pelkoa ja monenlaisia kuvitteluja, ja melkein kaikki olivat niin julmia, että hylkäsivät sairaat ja kartoivat näitä sekä kaikkea, millä oli yhteyttä heihin. He muodostivat pieniä piirejä ja elivät erossa muista sulkeutuneina sellaisiin huoneisiin, joissa ei ollut ketään ruttoon sairastunutta. He eivät puhuneet kenenkään kanssa eivätkä tahtoneet ulkopäin mitään tietoja kuolleista tai sairaista. He kuluttivat aikaansa kuuntelemalla soittoa ja huvittelemalla muuten parhaansa mukaan. Ei siinä kyllin, että kaupungin asukkaat kartoivat toisiaan tai ettei kukaan kysynyt naapuriensa vointia, vaan sukulaisetkaan eivät koskaan käyneet toistensa luona tai tapasivat mahdollisimman harvoin ja silloinkin pysytellen etäällä toisistaan ja eloon jääneiden tavat muodostuivat aivan toisenlaisiksi kuin Firenzessä aikaisemmin vallinneet."

[rauhallista kielisoitinmusiikkia]

EP: Tervetulo kuuntelemaan Suomen Rooman-instituutin Parlatorio-podcastia. Tämä on instituutin oma podcast, jossa juttelemme kiinnostavien Rooma kävijöiden, tieteen ja taiteen kenttien edustajien kanssa menneisyydestä ja menneen ja nykypäivän yhtymäkohdista. Minä olen instituutin tutkijalehtori Elina Pyy, ja tänään mun kanssa täällä keskustelemassa tutkijatohtori, historianantutkija Reima Välimäki Turun yliopistosta. Tervetuloa.

RV: Kiitos paljon.

EP: Tosi kiva, että ehdit tulemaan tänne keskustelemaan Reima. Kerro kaikille kuuntelijoillekin, kuka sä olet ja ehkä erityisesti, millainen sun suhde Roomaan ja Suomen Rooman-instituuttiin on.

RV: Olen tosiaan historianantutkija, ennen kaikkea myöhäiskeskiajan tutkija. Väittelin 2016 myöhäiskeskiajan harhaoppisuudesta, sen vainosta tarkemmin, 1300–1400-luvun taitteen Saksassa valdelaisten vainosta ja sen keskeisistä toimijoista. Sittemmin olen jatkanut myöhäiskeskiajan tutkijana. Tällä hetkellä tutkin poleemista kirjallisuutta, vaikutteita siinä. Sitten jonkin verran ollut tekemisissä digitaalisten ihmistieteiden kanssa esimerkiksi tietokoneavusteisen tekijän tunnistuksen ja myös tutkin keskiajan poliittista käyttöä nykypäivässä. Tosiaan tällä hetkellä tutkijatohtorina Turun yliopiston ihmistieteiden tutkijakollegiumissa. Roomaan siis Villa Lanteen Suomen Roomaan-instituuttiin tulin ensimmäistä kertaa keväällä 2012. Silloin me tutustuttiin.

EP: Me ollaan tavattu siellä ensimmäistä kertaa.

RV: [naurahtaa] Ja itse asiassa Villa Lanten Ystävien stipendi väitöskirjan tekijälle oli mun ensimmäisiä rahoituksia väitöskirjaan, sillä mä tulin Roomaan, kun aloitin väitöskirjatutkimuksen. Toki sitten ollut useita kertoja Roomassa tutkimassa ja ehkä intensiivisin jakso Rooman ja Villa Lanten kanssa oli 2016–2018. Mä olin väittelin jälkeen pari vuotta puoliksi jalka yliopistossa ja toinen jalka oli Suomen Rooman-instituutin säätiossä, eli mä olin asianmiehenä.

EP: Sä Roomassa työskennellessä, kun olet ollut tutkimusjaksoja siellä, sä käytät erilaisia arkistoja ja kirjastoja, eikö niin?

RV: Etupäässä Vatikaanin kirjastoja ja Vatikaanin arkistoa alkuperäislähteiden puolesta. Se oli mulla silloin alun perin syy tulla, eli muutamia väitöskirjan kannalta keskeisiä käsikirjoituksia oli siellä, totta kai myös tutkimuskirjastoa. Tässä ehkä nyt, kun katsoa tästä päivästä taaksepäin, se tilanne oli kuitenkin 2012–2013 tosi erilainen. Asioita oli itse asiassa vähemmän digitoituna. Esimerkiksi uuden ajan alun painettuja kirjoja, joita nyt löytyy käytännössä Google Booksista kaikki, niitä luettiin vielä erikoislukusaleissa esimerkiksi Vatikaanissa. Tutkimuskirjallisuuttahan varten edelleen pitää tulla Roomaan. Jos haluaa käyttää tiettyjä vanhoja esimerkiksi italialaisia aikakausjulkaisuja, ei niitä välttämättä edelleenkään löydy.

EP: Joo, mutta toi käsikirjoitusasia on kyllä sellainen, joka näin antiikintutkijalla aina tuntuu tosi kutkuttavalta ja jännittävältä. Kun meillähän antiikintutkijoilla on vain ne editiot, että ei ole semmoisia alkuperäiskäsikirjoituksia, joita me käytettäisi, sen takia se keskiajantutkijan työ tuntuu sellaiselta salapoliisihommalta usein [Välimäki naurahtaa], kun pääsee sinne alkuperäisten käsikirjoitusten äärelle.

RV: On ja Roomassa on ensimmäisen kerran, kun mä olen lukenut tavallaan kokonaisen käsikirjoituksen itsenäisesti alusta loppuun ja taistellut sen kanssa. Se oli mun mielestä kauhean hankala, ja itse asiassa instituutin silloinen tutkijalehtori Jussi Hanska käveli mun ohi Vatikaanin kirjastossa, kurkkasi siitä olan yli ja sanoi: "Tuohan on kuin sanomalehteä lukisi." [Pyy naurahtaa] Myöhemmin sitten tajusin, että kyseessä itse asiassa oli lopulta aika helppo käsikirjoitus.

EP: Niin, kun taidot kehittyi.

RV: Kun kehittyi. Jussi oli ihan oikeassa, mutta silloin alussa se tuntui totta kai haastavalta.

EP: Joo. Tänäpä me puhutaan vitsauksista ja kulkutaudeista. Meillä alkaa nyt olla tässä lähemmäs kaksi vuotta pandemiaelämää meillä kaikilla takana, melkein kaksi vuotta sellaista aikaa, että on enemmän tai vähemmän onnistuneesti yritetty tulla toimeen ja jatkaa normaalielämää tässä taudin keskellä. Millaisia ajatuksia tämä on herättänyt keskiajantutkijassa nämä poikkeukselliset kaksi vuotta? Keskiajalla on vähän sellainen tautinen maine, joka välttämättä, kuten tämän keskustelun aikana läpi, onko se kovin ansaittu suhteessa muihin aikakausiin, mutta joka tapauksessa kulkutaudit on osa sitä keskiajan mielikuvavastoa, joka meillä on. Millaisia fiiliksiä tämä kaikki on herättänyt?

RV: Onhan se herättänyt ja se on herättänyt tietysti monissa muissakin keskiajantutkijoissa. Ehkä mä heti alkuun korostan, että mä en ole keskiajan terveydenhuollon tai sairauden tutkija, mutta toki oma tutkimusaika 1300–1400-luku on sellaista, mitä on kuvattu ikään kuin pandeemisena aikana. Jakso alkoi kuuluisalla kuvauksella rutun saapumisesta Firenzeen, mutta paiseruttoepidemiathan ei loppunut siihen myöhemmin mustana surmana tunnettuun epidemiaan, vaan ruttoepidemiät toistui 1700-luvulla saakka. Silloin kun koronapandemia alkoi aika nopeasti joko mediat itsenäisesti tai haastattelemalla keskiajantutkijoita vedettiin ehkä vähän halpojakin vertauskuvia mustaan surmaan. Siinä on tietty yhtäläisyys: Molemmissa tapauksissa tulee täysin uusi patogeeni, jolle väestöllä ei ole immuniteettia. Ei ole myöskään kokemusta siitä sairaudesta. Aiemmin käytössä olleet menetelmät ei toimi. Mutta sitten taas semmoiset halvat vertaukset siitä, että molemmat tulee idästä Aasiasta, leviää näin, niistä sitten nopeasti alan ehkä kovemmat asiantuntijat esimerkiksi keskiajan terveydenhuollon tutkijat huomautti, että tämä ei ole ehkä paras tapa käsitellä tätä asiaa.

EP: Ja kyllähän yhtään tätä koronapandemian vakavuutta vähättelemättä, taudin tappavuudesta puhuttaessa ollaan aika eri skaalassa kuin mitä vaikkapa mustan surman kohdalla, eikö vain?

RV: Joo, ilman muuta. Me puhutaan, että koronaviruksessa on prosentin kymmenysten tai korkeintaan prosentin tappavuus. Mä en nyt tietysti tiedä, mitkä tämän hetken arviot nykyisissä varianteissa on, mutta jos vertaa, että konservatiivisimpienkin arvioiden mukaan ensimmäinen ruttoepidemia tappoi Euroopassa noin kolmanneksen väestöstä. Tätä arviotahan ei ole viime vuosina niin kuin monia tällaisia arvioita on rukattu alaspäin, mutta sitä ei ole. Pikemminkin osa tutkijoista sanoo, että saattaa olla enemmän ja joillain alueilla selkeästi enemmän.

EP: Sä sanoit tuossa äsken, että tosiaan vuosisatojen ajan tuli uusia aaltoja tai uusia tapauksia, eli voi puhua ehkä ruton vuosisadoista eikä pelkästään vuosikymmenistä silloin 1300-luvun loppupuolella. Tunnettaanko keskiajalta muunlaisia epidemioita? Onko se aina tämä rutto vai onko muita vastaavia, jotka olisi tullut kuuluisaksi?

RV: Ei samalla kuuluisia. Ehkä toinen keskiaikaa leimannut epidemia on spitaali eli lepra, joka on hyvin tunnettu ja joka toki levisi silloin Euroopassa ja joka oli äärimmäisen pelätty omana aikanaan. Siitä kirjoitettiin paljon ja perustettiin leprahospitaaleja sairastuneitten eristämiseksi, joka sitten on tauti, joka myös 1700-luvulla, 1800-luvulla häviää. Kyllä se leimaa, koska se leimaa sitä yhteiskuntaa. Leprasairaita eristetään, annetaan lainsääntöä, siitä kirjoitetaan paljon. Se on semmoinen ehkä keskiaikatyyppinen epidemia.

EP: Mutta nämä tunnistettiin kuitenkin selkeästi eri asioiksi lepra ja rutto.

RV: Joo, joo. Ei aikalaisilla ollut siitä mitään epäselvyyttä. Totta kai on ollut muita tauteja. Rokokotaudit on levinnyt todennäköisesti lastentauteina siis semmoiset, mitkä nyt on rokotuksilla poistettu: isorokkoa, tuhkarokkoa. Influenssaa on ollut, mutta se oli matalan kuolleisuuden hengitystieinfektio. Meidän on hyvin vaikea päätellä esimerkiksi keskiajan lähteistä, mikä tauti on kyseessä. Meidän on hirveän vaikea tutkia historiasta matalan kuolleisuuden epidemioita ja tietää, mitä ne lopulta on.

EP: Niistä ei jää jälkiä samalla lailla.

RV: Ei. Sitten on ollut tauteja, jotka ei ole niin dramaattisia, tavallaan muodostaa paikallisia epidemioita esimerkiksi erilaisia punatauteja piiritysten yhteydessä, tämänkaltaisia. Tuberkuloosia on todennäköisesti ollut, koska tiedetään, että se on ihmisen vanha patogeeni, mutta sitten taas tuberkuloosiepidemiät on leimallisemmin uuden ajan ilmiöitä kuin keskiajan epidemioita.

EP: Joo.

[rauhallista kielisoitinmusiikkia]

EP: Mä itse tosiaan tunnen paremmin antiikin kuin keskiajan historiaa. Siellähän on muutamia tällaisia kuuluisia epidemiatapauksia myös: Ateenan ruttoepidemia peloponnesolaissotien aikana, joka liittyi juuri Ateena piiritykseen 430–420-luvun taiteessa ennen ajanlaskun alkua. Toinen tunnetaan nimellä Antoninusten rutto tuossa 160–180-luvulla ajanlaskun alun jälkeen. Nämähän ei todennäköisesti kai ole sitten olleet ruttoja ollenkaan. Ymmärtääkseni niiden tulkitaan olleen mahdollisesti just tuhkarokkoa tai isorokkoa tai pilkkukuumetta mahdollisesti. Näitä on hirveän vaikea tutkia, mutta just se, että vaikka on löytynyt esimerkiksi joukkohautoja, on vaikea päästä kiinni siihen perimmäiseen kuolinsyyn sitten lopulta.

RV: Joo. En ole muinais-DNA-asiantuntija, mutta tavallaan bakteerit voidaan eristää tai niitten perimää säilyy...

EP: Joo.

RV: ...Yersinia pestis -bakteerista samoin tuberkuloosibakteerista, mutta jos ne on virustauteja, RNA-virusia niin kuin vaikka influenssavirukset, sitä perimää ei.

EP: Joo, se ei säily.

RV: Ei säily, joten ei voida tietää, mikä virustauti on kyseessä.

EP: Joo.

RV: Mustasta surmastahan oli myös tuossa 2000-luvun alussa historiantutkijoiden keskuudessa väittelyä, että onko se todella ollut Yersinia pestis, joka on siis bakteeri, joka on 1800-luvun lopussa silloisen ruttoepidemian aikana Aasiassa eristetty. Se ratkesi tuossa runsaat viisi vuotta sitten 2010-luvun puolivälin tienoilla. Tuli useampia tutkimuksia juuri pandemian aikaisista joukkohautoista, joista pystyttiin eristämään Yersinia pestiksen perimää. Se on ikään kuin taputeltu, että kyllä se on ollut. Siitä spekulointiin, että voisiko se olla joku verenvuotokuume tai tuntematon patogeeni, koska se levisi nopeammin kuin siinä 1800-luvun epidemiassa Yersinia pestis levisi.

EP: Tavataanko tätä samaa Yersinia pestis -ruttobakteeria nykyään?

RV: Tavataan, ja se on perimältään kutakuinkin samanlainen.

EP: Se ei ole hirveästi muuttunut tai mutatoitunut.

RV: Ei. Siitä oli kanssa spekulatiota, että onko se ollut viriilimpi kanta silloin, mutta ei näyttäisi siltä. Esimerkiksi Madagaskarilla sitä on endeemisenä. Sitä on tietyissä osia Yhdysvalloissa jyrksijöillä. Sitä on Keski-Aasiassa, mistä todennäköisesti keskiajan pandemia lähti liikkeelle. Sitä on siellä endeemisenä. Se aiheuttaa vuosittain jonkin verran tautitapauksia, jotka pystytään antibiooteilla hoitamaan, jos ne havaitaan riittävän ajoissa.

EP: Kun me mietitään nyt näitä esimoderneja epidemioita tai voi varmaan puhua pandemioista esimerkiksi mustan surman tapauksessa...

RV: Mustan surman kohdalla ilman muuta kyseessä on pandemia.

EP: Joo.

RV: Se leviää Aasiassa ja Euroopassa ja Pohjois-Afrikassa ainakin.

EP: Mitkä sä näet suurimpina eroina tai yhtäläisyyksinä verrattuna tähän meidän moderniin pandemiaan?

RV: Suurimpia tietysti eroja on ikään kuin yhteiskunnan ja terveydenhuollon järjestäytyminen. Eihän me voida puhua järjestäytyneestä julkisesta terveydenhuollosta 1300-luvun Euroopassa. Sitten tavallaan hallinnon päätökset on usein paikallisia. Ne on kaupunkitason päätöksiä. Jonkin verran tietysti saattaa olla kuningaskunnan tasolla joissain tapauksissa, mutta enimmäkseen ikään kuin paikallisviranomaiset. Mitä tulee ihmisiin, totta kai toisaalta ihmiset on huonomman ravitsemuksen heikentämiä siis monenlaisia lähtökohtaisesti puutostauteja. Asumisolot on ahtaat. Euroopan väestö oli kasvanut voimakkaasti ennen kuin ruttoepidemia puhkesi, ja tavallaan seuduilla oltiin ikään kuin maatalouden kantokyvyn ylärajoilla. Toisaalta, olen joskus jutellut tästä bakteeriotutkimuksen professori Pentti Huovisen kanssa, että aikuisväestöllä keskiajalla on täytyntä olla aivan hurja immuunipuolustus.

EP: Niin, että jos aikuisikään asti on selvinnyt, se tarkoitti sitä, että oli kerennyt jo kehittää immunitettiin.

RV: Joo. Kehä oli kohdannut monenlaisia patogeenejä, ja sanotaan näin, että valkosolujen puolella siellä oli varmaan aika raskasta tykistöä näillä ihmisillä. Lapsikuolleisuus oli kova, mutta kyllä sitten aikuinen terve ihminen saattoi olettaa selviävänsä monenlaisista taudeista. Se osittain selittää, minkä takia paiserutto oli niin pelottava, kun se tuli uutena patogeeninä. Aikalaiskuvaukset kertoo siitä, että täysin terveet ihmiset siis parhaassa työiässä olevat miehet ja naiset, jotka yleensä selvisi epidemioista, lastentaudeista ja muista, ne kuolee muutamassa päivässä. Se oli aikalaisille ja yhteiskunnalle järkyttävää ihan ymmärrettävistä syistä.

EP: Niin, että se sairaus iski päälle voimakkaana nopeasti, ja usein siihen menehtyykin ihan muutaman päivän sisään, niinkö?

RV: Kyllä ja siitä kertoo sitten esimerkiksi nämä myöhäiskeskiajalla yleistyneet kuolemantanssimaalaukset, joissa kuolema taluttaa kaikkia säädystä riippumatta. Kyllä se kuvaa sitä, että se voi koittaa kenelle tahansa.

EP: Toi on kiinnostavaa, että sä otit esiin tuon kuolemantanssi aiheen taiteessa, koska sehän on semmoinen hyvin selkeä, näkyvä jälki, jonka se jätti kulttuuriin jollain tavalla. Vaikka se ajatus ei olisi uusi, se sen ilmaisumuoto, että se toistuu niin usein ja monessa paikassa, kertoo jotain siitä, miten syvät jäljet se on jättänyt koko kulttuuriin.

RV: Kyllä se on ollut traumaattinen kokemus ihan varmasti.

EP: Joo. Mites nuo leviämismekanismit? Mikä se on ollut? Kun muistelin sitä Antoninusten ruttoa tosiaan Rooman keisariajalla, se on tulkittu, että se levisi erityisen voimakkaasti Rooman armeijan mukana. Kun suuria joukkoja sotilaita siirrettiin paikasta toiseen, se tauti levisi sitä kautta ympäri valtakuntaa. Nyt sitten tämän koronapandemian yhteydessä tietysti maailma on ihan eri tavalla auki ja olemme kaikki yhteydessä toisiimme eri lailla kuin aikaisemmin. Se varmasti vauhditti sitä. Miten sitten vaikka musta surma?

RV: Aikalaiskuvaukset kertoo siitä. Se saapuu Keski-Aasiasta laivojen mukana Italiaan.

EP: Kauppalaivojen.

RV: Kauppalaivojen mukana. Se kuvaa myös sitä yhteiskunnan rakennetta. Meillä on ehkä vähän väärä kuva. Me ajatellaan välillä keskiaikaa semmoisena puolittaisomavaraistaloutena, jossa maaorjat kyntää peltoja ja vie ne paikalliseen linnaan. 1300-luvulla Euroopassa on Euroopan laajuiset (esimerkiksi) [epäselvää] maataloustuotteiden markkinat, jotka linkittyvät globaaliin kauppaverkostoon näitten Vähä-Aasian kauppasatamien kautta. Se on häiriintynyt jo siihen mennessä, koska esimerkiksi mongolivalloitukset ja toisaalta Palestiinana alueen pyhän maan satamien menetykset teki siihen iskuja. Sieltä kautta se tulee ja tavallaan tämän jatkuvan verkottuneen, vaikka se on heikommin verkottunut kuin nyky-yhteiskunta, kauppiat liikkuu, tavarat liikkuu, ihmiset liikkuu kaupungista toiseen. Se on ollut se leviämisenreitti. Totta kai epidemioita on kuljettanut armeijat liikkueensa, mutta se ei esimerkiksi mustan surman leviämisessä ole ollut se ensisijainen liikuttaja.

EP: Toi tuntuu tärkeältä huomata nyt, kun näistä puhutaan tai näitten pandemioiden ja epidemioiden ajattelemisen kautta ehkä aukeaa paremmin meille kaikille se, miten jollain tavalla globaali ja miten *connected* se maailma on ollut jo antiikin aikana ja keskiajalla. Se ei ole tosiaan suinkaan ollut sellaista nurkkakuntaista menoa, vaan hyvin nopeasti vaikuttet ja kauppatavarat ja taudit on levinneet paikasta toiseen.

RV: Vaikka ne verkostot ei ole ollut kauhean tiheitä ja siinä on mennyt aikaa, periaatteessa Europan länsilaidalta on voitu vaihtaa tavaraa Aasian itälaidan kanssa. Se on ollut kallista ja ne tuotteet on silkkiä ja mausteita ja näin, mutta se verkostoituminen on olemassa ja mahdollistaa myös pandemian syntymisen.

EP: Hyvin useinhan esimodernina aikana, kun jonkunlaiset vitsaukset koettelee, on ollut luontevaa ja yleistä ajatella, että kyseessä on jonkunlainen jumalan rangaistus. Varsinkin kun tämä Ateenan ruttoepidemia ajoittua siihen peloponnesolaissotien melskeeseen, oli hyvin luonteva ajatus, että jumalat ja varsinkin Apollo terveydenjumalana on siellä spartalaisten puolella Ateenaa vastaan. Mä en voi olla ajattelematta, että tällainen ajatus ehkä on helpommin sovitettavissa tuollaiseen polyteistisiin uskontomaailmaan, jossa niitä jumalia paljon ja jossa sen voi aina selittää jollain tavalla. Osuipa se vitsaus keneen tahansa, niin yksi jumala voi olla meidän puolella ja toi toinen noitten toisten ja näin, kun taas sellaisessa kristillisen maailman monoteistisessä ajattelutavassa, miten he selittivät sen, että rutto iski sekä hurskaksiin että syntisiin, sekä meihin että muun uskoisiin.

RV: Toi on äärettömän tärkeä kysymys, ja siihen oli monia selityksiä. Yleinen käsitys, että keskiajalla sairauksia pidettiin Jumalan rangaistuksena yksilölle tai yhteiskunnassa, se laajassa mittakaavassa ei pidä paikkaansa. Se ajatus esiintyy. Se esiintyy esimerkiksi tuossa *Decamerone*-katselmassa. Tosin on vaikeata tietää, että onko Boccaccio tarkoittanut sen ikään kuin kausaaliseksi selitykseksi rutolle vai retoriseksi keinoksi.

EP: Ja siellä mainitaan myös ne taivaankappaleiden liikkeet.

RV: Jep. Hyvin nopeasti, kun musta surma lähti leviämään, Pariisiin yliopisto otti kantaa nimenomana tällä selityksellä, että kyseessä ei ole Jumalan rangaistus tai maailmanloppu, vaan kyseessä on taivaankappaleiden epäsuotuisa asento, joka aiheuttaa poikkeuksellisen vitsauksen. Saman kannan otti paavi Klemens VI. Paavi oli Avignonissa tuolloin. Se ei tietenkään estänyt sitä, etteikö osa ihmisistä olisi ajatelleet, että lopun ajan on lähellä, Jumala lähettää vitsaukset maailmaan, maailma loppuu. Flagellantitulkueet, jotka lähtee ennen kaikkea saksakielisestä Euroopasta kohti Avignonia...

EP: Eli nämä itseään ruoskivat.

RV: Itsensä ruoskijat. Ne on esimerkki tämmöisestä ikään kuin vernakulaarista selityksestä, että nyt on katumuksen aika, mutta paavihan sitten hyvin nopeasti kieltää ne. Tavallaan kirkko ottaa johtajansa suulla ja oppineiden suulla, että tämä ei ole Jumalan rangaistus synneistä, vaan se on poikkeuksellinen epidemia, mutta se on kuitenkin ikään kuin luonnollinen tapahtuma. Toinen, mihin joutui Klemens VI ottaa kantaa, myös keskiajalla poikkeukselliseen pandemiaan liittyivät salaliittoteoriat ja esimerkiksi juutalaisia syytettiin sairauden levittämisestä...

EP: Okei.

RV: ...myös kaivojen myrkyttämisestä, ja tuli pogromeita, joukkomurhia juutalaisia kohtaan. Tähän tullaan se, että tauti iski kaikkiin. Klemens VI otti kantaa ja totesi, että ei voi olla, että juutalaiset on tämän takana, koska myös juutalaisia on suurin joukoin kuollut tähän tautiin.

EP: Kiinnostava kuulla, että tuollaista tavallaan hyvin yleisinhimillistä, mutta hyvin valitettavaa reaktiota ollut silloinkin, että etsitään syyllistä. Tavallaan yritetään jotenkin kontrolloida sitä paniikkia ja kohdistaa sitä pelkoa hakemalla syntipukkia.

RV: Kuten todettu kulkutauteja oli muitakin. Vaikka se oli poikkeuksellinen ja traumaattinen, ei keskiajan ihmiset suinkaan ollut varautumattomia siihen. Sitten se, mikä tämmöisessä populaarissa historiakäsityksessä välillä unohtuu, jo ennen paiseruttoepidemiaa karjarutto leviää 1320-luvulla, aiheuttaa valtavia taloudellisia menetyksiä.

EP: Tarttuiko se ihmisiin vai oliko se pelkästään kotieläimissä?

RV: Ei. Se oli nautakarjan tauti, mutta se aiheutti osittain nälänhätää 1320-luvulla, ja satovuodet yleisty, ja kaiken kaikkiaan ihmisillä on tietoisuus siitä, että nyt on huonommat ajat selvästi, kun eletään poikkeuksellisia aikoja.

EP: Niin puhutaan ihan myöhäiskeskiajan kriisistä.

RV: Puhutaan myöhäiskeskiajan kriisistä. Se on tutkimuksessa vakiintunut käsite.

[rauhallista kielisoitinmusiikkia]

EP: Sä mainitsit tuon kuolemantanssikuvaston, joka on varmasti monille kuuntelijoillekin tuttu. Sen lisäksi toinen tällainen visuaalinen mielikuva, joka voi olla tuttu, on tämä ruttotohtorin maski, aikansa kasvomaski [Välimäki naurahtaa], aika hardcore sellainen, eli semmoinen suuri nokkamainen uloke, joka on ehkä taiteesta just tuttu. Meille on nyt kaikille hyvin tuttua se, että miten koronaa vastaan on taisteltu sekä yksilötasolla että yhteiskunnan tasolla. Millä tavalla tätä kammottavaa pandemiaa pyrittiin suitsimaan silloin keskiajalla?

RV: Osittain samoilla keinoilla. Tosin se ikoninen ruttomaski on keskiaikaa myöhempi.

EP: Okei.

RV: Se ei ole ollut 1300-luvun pandemiassa käytössä. Esimerkiksi keskiajan terveydenhoidon ja hygienian tutkija Guy Geltner on kirjoittanut tästä sekä tutkimuksia että myös korona-aikana blogiinsa, että tietyt keinot, jotka mekin otettiin käyttöön koronan aikana: kontaktien rajoittaminen, matkustuskiekkot, karanteenit, eristys, ne on ollut käytössä vuosisatoja todennäköisesti vuosituhansia. Niitä otettiin laajasti käyttöön ruttopandemian seurauksena, mutta keskiajan yhteiskunta ei mitenkään keksinyt niitä silloin, eli meillä on jo ennen paiseruttopandemiaa tiedossa, että esimerkiksi kaupungit kielsi ihmisiä saapumasta epidemia-alueilta tai eristi sairaita, mutta kyllä se musta surma ja sitä seuranneet epidemiat kiihdytti tätä. Esimerkiksi karanteeni on sen ajan keksintö. Siitä kiistellään, että missä kaupungissa, että onko se Venetsiassa vai Ragusassa otettu ensimmäisen kerran käyttöön. Karanteeni-sanakin viittaa *quaranta*, neljäkymmentä, eli neljäkymmentä päivää pidettiin vaikka epidemia-alueelta saapuvat laivat erityksessä tai eristettiin ihmisiä. Tosiasiassa se saattoi olla melkein mitä tahansa kahdeksan ja kahdeksankymmenen päivän välillä.

EP: Niin, neljäkymmentä kuulostaa tosi pitkälti.

RV: Se on tosi pitkä (mutta toisaalta se on) [epäselvää] kaksi kertaa taudin itämisaika. Se ei ollut tosiaan universaalisti neljäkymmentä, mutta sitä otti useat kaupungit käyttöön. Samoin aletaan perustaa 1300–1400-luvun vaihteen Italiassa, josta käytäntö leviää, ruttosairaaloita, jotka nyt enemmänkin kuin hoitoon meidän nykytermeillä ne olisi karanteenia ja eristystä varten. Eristettiin sairaat ja sairaitten kanssa tekemisissä olleet ihmiset.

EP: Pyrittiin sillä tavalla ehkäisemään sitä leviämistä.

RV: Joo.

EP: Joo ja sinne olettavasti ei niinkään menty parantumaan, vaan kuolemaan ehkä.

RV: Enemmän niin, mutta toisaalta karanteeniin, jos tuli epidemia-alueelta, ennen kuin päästettiin. Tosiaan kaupungit sulki rajojaan tai saattoi sulkea tiettyjä alueita kaupungissa. Kyllä siinä on nähtävissä se, että 1400-luvulla yhteiskunta oppii elämään pikkuhiljaa ruton kanssa, ja mitkään mustaa surmaa seuranneet epidemiat ei ole niin dramaattisia.

EP: Tuossa *Decamerone*-lainauksessa puhuttiin ja itse asiassa koko *Decameronen* ajatushan perustuu sille, että lähdetään pakoon maaseudulle sitä ruttoa. Ne, jotka vielä on säilyneet terveinä, eristäytyy vapaaehtoisesti pois siitä kaupungista ja siellä sitten huvittelee parhaansa mukaan. Siinä taidettiin puhua musiikin kuuntelusta ja ehkä viinin juomisesta ja tällaisista karanteenihuvituksista.

RV: Joo ja tämä on ollut ihan käytössä ollut käytäntö. Totta kai ennen kaikkea varakkaammalle yhteiskunnan osalle...

EP: Tietysti.

RV: ...jolla on mahdollista, eikä se liittynyt pelkästään ruttoon, vaan esimerkiksi tiedetään, että paavin kuuria usein kesäisin siirtyi pois Roomasta silloin, kun paavi oli Roomassa, koska Rooman ympäröivä maaseutu ja Roomahan oli 1800-luvulle saakka malarian riivaamaa. Eli tavallaan sitä siirtymistä pois saastuneiksi tai epäpuhtaisiksi tai taudeille alttiista ympäristöistä käytettiin myös muitten ikään kuin arkipömpien tautien yhteydessä.

EP: Ja malarian leviämismekanismeja ei kaikei tässäkin vaiheessa vielä tunnettu, että se on se hyttynen, vaan ajateltiin, että just sen saastuneen ilman kautta se voisi esimerkiksi tai veden kautta levitä.

RV: Joo ja samoin kuin eihän paiseruton leviämismekanismeja tunnettu ennen kuin 1800-luvun lopussa. Se ajatus siitä, että sairaasta leviää tartuttavia höyryjä, oli teoreettisesti väärä, mutta saattoi johtaa empiirisesti oikeisiin ratkaisuihin, eli jo keskiajalla tunnettiin sairaiden välttäminen, eli kannata mennä samaan huoneeseen. Jotkut tutkijat on jopa spekuloinut siitä, että aiheuttaako musta surma sen, että ihmisille kirkastuu jotenkin enemmän

tämä henkilöstä henkilöön tarttuminen, niin kuin itse asiassa siinä *Decamerone*-lainauksessa vähän on, mutta sitä on pikkasen vaikea arvioida, koska tavallaan jo se miasma-ajatushan pitää tämän, että sairasta ympäröi saastunut ilma.

EP: On ja vaikka ei tunnettu virusten tai bakteerien olemassaoloa, antiikin kulttuureissakin on hyvin voimakkaasti se ajatus kuoleman rituaalisesta saastuttavuudesta. Se epäilemättä on yhteydessä ajatukseen siitä kuoleman konkreettisesta saastuttavuudesta. Se, että hautaukset on pääosin järjestetty kaupungin ulkopuolelle, sitä perusteltiin sillä rituaalisella saastuttavuudella, mutta onhan se kuitenkin myös selvää, että jos mätäneviä ruumiita on pitkin kaupungin katuja, varmasti on tiedetty, että ei se hyväksi ole.

RV: Sehän johtaa sitten uuden ajan Euroopassa (kun) [epäselvää] 1700-luvulla me tiedetään, että monia vanhoja kirkkomaita laajenevien kaupunkien keskustoista kaivetaan ylös esimerkiksi Pariisin katakombit ja muut. Siitähän ne syntyy, että tavallaan ruumiit nousee kirkkomaasta tai ajatellaan ihan hyvin perusteita, että ne saastuttaa esimerkiksi juomavettä. Silloin joudutaan tekemään ratkaisuja.

EP: Tosiaan siis kaikin tavoin sekä yksilötasolla että jossain määrin yhteiskunnankin tasolla näitä pandemioita vastaan pyrittiin taistelemaan selvästi. Väistämättä kyllä kuulostaa siltä, että noin äkäisen taudin ollessa kyseessä kuin tämä paiserutto, se on varmaan ollut aika turhauttavaa ja tuhoon tuomittua taistelua suurimmaksi osaksi. Sitten kuitenkin loppujen lopuksi tämäkin epidemia hellitti. Sitä mä en voi olla miettimättä, kun en siis ole tosiaan aiheen asiantuntija itse, että miten, koska nyt tämä rokotteiden tuleminenhan on aivan kääntänyt kelkan tässä koronapandemian suhteen. Rokotteet on ollut suurin yksittäinen ratkaisu, mitä tähän ongelmaan on saatu ja ollaan tosi onnekkaita, että meillä on tällainen käytössämme. Miten nuo sitten aikanaan laantui nuo kulkutaudit? Vaikka ei ollut rokotteita saatavilla eikä ollut vastaavanlaista terveydenhoitoa kuin meillä, silti ne jossain vaiheessa laantui.

RV: Todennäköisesti kyseessä on yhdistelmä siitä, että tosiaan yhteiskunnat oppii elämään sen kanssa. Se me tiedetään, niin kuin mä sanoin jo, että myöhäisemmät epidemiat ei ole yhtä tuhoisia kuin se ensimmäinen pandemia, eli tietyllä tavalla osa niistä rajoitustoimista esimerkiksi ne karanteenit eristäytymiset ne toimii. Todennäköisesti myös väestön immuniteetti lisääntyy. Keuhkorutto saattaa tappaa yli 90 prosenttia, mutta...

EP: Se on variaatio tästä.

RV: Se on variaatio, mutta paiserutossa se on huomattavasti alhaisempi. Ihmisiä selvisi. Heille kehittyi immuniteetti. Ei ollut kyse enää siitä, että olisi väestö, jonka immuunipuolustus ei tunne sitä patogeeniä.

EP: Näin mä muistan joskus kuulleen tai lukeneeni, että se rutto tuli takaisin kerta toisensa jälkeen, mutta se oli aina ehkä vähän vähemmän tappava kuin edellisellä kerralla tai jotenkin.

RV: Joo, ei ehkä nyt ihan silleen lineaarisesti. Tietyillä alueilla saattaa tulla hyvin tuhoisia ruttoepidemioita vielä 1500, 1600, 1700-luvulla niin kuin se Camus'n romaani kuvaa, mutta ei ne olleet samanlaisia koko maanosaa tai itse asiassa koko mannerta koettelevia pandemioita niin kuin se 1300-luvun puolivälin pandemia.

EP: Kun sä katsot tutkijana taaksepäin näitä vuosisatoja ja mitä siitä pandemiasta seurasi, onko jotain, mitä me voitaisi ottaa opiksemme näistä menneisyyden kulkutaudeista? [Välillä nauraa] Onko syytä pelätä vastaavaa kriisiä kuin myöhäiskeskiajan kriisi?

RV: Totta kai meidän esimerkiksi terveydenhuolto on täysin erilainen ja kannattaa välttää halpoja rinnastuksia. Yhteiskuntamme on kovin erilainen kuin 1300-luvun puolivälin Euroopassa, mutta tässä kun koronakriisi on pitkittynyt ei välttämättä kannata ajatella, että me oikeasti palattaisiin ensikään kesänä vanhaan normaaliin tai edes uuteen normaaliin. [naurahtaa] Ehkä silleen keskiajantutkijana, pessimistinä toteaa, että ei se kriisi ole välttämättä ohi muutamassa vuodessa. Tavallaan ehkä täytyy pikkasen hellittää sellaisesta modernisaatiota leimanneesta edistysajattelusta, että me jatkuvasti palataan siihen iloiseen kasvun aikaan. On ihan mahdollista, että sitä seuraa vuosisatojen taantuman aika.

EP: Niin.

RV: [naurahtaa] Kauhean synkät sävyt, mutta toisaalta se, mitä mä tutkijana ihailen ja ihmettelen myöhäiskeskiajan yhteiskunnassa ihmisten uskomaton resilienssi siis ei pelkästään tautien alla, vaan katovuosien, jatkuvan sisällissodan tilanteen, mikä myös leimasi 1300-luvun Italiaa. Helposti kiinnittää huomiota siihen kaikkeen kurjuuteen. Sitten väliä tajuaa, että sen jälkeen, kun se kylä oli poltettu ja tuhottu, se rakennetaan uudelleen, ne rakentaa uudelleen kirkon ja alkaa jälleen tekeä freskoja seinille, ja sitten se saattaa mennä muutaman vuoden päästä uudelleen. Tavallaan kyllä ne yhteisöt kuitenkin selvisi ja pinnisteli.

EP: Viimeisenä kuolee toivo.

RV: [naurahtaa] Niin.

EP: Tosi hyviä ajatuksia. Olen kyllä henkilökohtaisesti ihan samaa mieltä. Kun mä tuota *Decameronea* luin, mua nauratti siellä jotkut kohdat, jotka on itse asiassa aika traagisia kohtia, ettei sinänsä naurun asia, mutta kun siellä Boccaccio just kuvaa sitä, miten ihmiset reagoi tähän tautiin eri tavalla. Osa pelkäsi henkensä edestä ja eristäytyi kaikesta maailmasta, ja osa eli kuin viimeistä päivää [naurua] sillä ajatuksella, että nyt on lopun ajat ja kaikki tuho on käsillä ja sitten vain rietasteli ja rypiskeli ja irstaili menemään [naurua]. Kun mä ajattelen tuota, mitä sä sanoit siitä, että kriisit voi olla hyvin pitkiä ja me ei välttämättä aina voida tosiaan yrittää vain selvittää niistä, vaan pitää ehkä oppia elämään niiden kanssa, en voi olla ajattelematta sitä, että tällainen kuin viimeistä päivää eläminen ei ole paras vaihtoehto, vaan pikemminkin pitää yrittää elää mahdollisimman normaalia puitteissa, jotka on.

RV: Näissä puitteissa ja kannattaa tanssia, kun voi.

EP: No, se toki [naurua]. Aina kun tanssikielto hetkeksi hellittää [naurua]. Kiitos tosi paljon Reima, että olit puhumassa tästä asiasta. Mä opin paljon uutta tämän päivän aikana, tämän keskustelun aikana.

RV: Kiitos. Oli tosi hauska olla täällä vieraana.

[rauhallista kielisoitinmusiikkia]

EP: Tämä oli Parlatorio Suomen Rooman-instituutin podcast, jossa jutellaan menneisyyden ja nykypäivän kiinnostavista yhtymäkohdista. Pääset kuuntelemaan sitä Spotifyssa ja muissa yleisimmissä podcastpalveluissa.

[rauhallista kielisoitinmusiikkia]